

Niko Kuret

Beseda "baba" v narodopisju

Autor ugotavlja, da je ženski demon z imenom iz otroškega govora (reduplicirani zlogi) "baba" znan ne le v Evropi, ampak tudi v širnem azijskem prostoru, da gre torej za evrazijski pojav.

The author has established that the female demon "baba", which appears in child talk as two reduplicated syllables, is known not only in Europe, but all over Asia, which makes it a Eurasian phenomenon.

O izredni pomenski razvejanosti besede *baba* je že pred četrto stoletja pisala Milena Piškur¹. Pravilno je spoznala, da je beseda "baba" etimološko "prastara reduplikacija iz otroškega govora" (ba – baba, ma – mama, ta – tata ipd.). Ugotovila je več pomenskih kategorij, izpostavila je tudi pomen *baba* = ženski demon, čarovnica.

Tej pomenski kategoriji narodopisje danes lahko doda pomemben prispevek.

Dejansko se danes z imenom *baba* poimenuje žensko mitološko bitje, ki ga poznajo demonologije raznih narodov. To velja predvsem za Srednji del Vzhodne Evrope. Da sega še naprej daleč na Vzhod, bom pokazal v naslednjem.

Videti je, da smo Slovenci skrajni zahodni primer, kjer se ime *baba* uporablja za omenjenega ženskega demona, ki nastopa sredi zime in ga v znanosti zato imenujemo Sredozimko. Pri nas gre za *Pebtro babo*. Znana je Slovincem na Koroškem, na Gorenjskem v območju Karavank in Kamniških Alp, na Štajerskem na Pohorju. Domnevati je, da je bila znana tudi drugod po Slovenskem.

Ime *Baba* velja kot appellativum, kot "rodbinsko" ime, *Pebtra* je zgolj prilastek, kar se pokaže v imenu *Pebtra Baba*.

Odkod ta prilastek?

¹ Milena Piškur, Pomenska analiza besede "baba", v: JIS 10 (Ljubljana 1969) 6-15.

Pebtra je slovenska oblika nemškega imena *Bercht* ali *Percht*. Že Jakob Grimm² je zapisal, da gre za srvn. besedo *perabta*, ki pomeni "svetel, sijoč, vzvišen". Tako so v germanskem svetu imenovali Sredozimko, katere appellativum se le redko uporablja: *Frau Bercht* "svetla *gospa*" (če prilastek ni morda že substantiviran). Podobno v Trentinu *la Donna Berta*, tudi *la padrona Froberta* (Froberta = *Frau Berta*!). V Franciji *Tante (H)arie*, v stari francoščini *la Dame Habonde* (Abonde = lat. *Abundantia* "obilje"). Tu se ime sreča s slovenskim imenom *Zlata baba*, zapisanim že 1836³ in se semantično povsem ujema z germanskim. Za mitološko interpretacijo, ki nas pa na tem mestu ne zanima, je to zelo pomembno. Vsekakor pa je morala imeti tudi Sredozimka naše bajuvarske sosesčine svoj appellativum (*Frau*) z atributom *perabta*. Le-ta se je sčasoma osamosvojil, se substantiviral in velja danes za substantiv, *Bercht Percht*. Infiltracija bajuvarske sosesčine v slovenski prostor je morala biti tako močna, da so Slovenci atribut svoje Sredozimke (npr. *Zlata*) opustili in sprejeli tujega, semantično enakega. Ime *Percht(a)* so samo spremenili z metatezo, *Pebtra*. Očitno je bil appellativum *Baba* pri Slovencih tako zasidran, da ga tudi premočna bajuvarska sosesčina ni mogla izriniti in se je ohranil do današnjega dne. Zato ga pišem z veliko začetnico, *Pebtra baba* (= svetla Baba).

Ni treba posebej navajati, da ime *Baba* za Sredozimko ni slovenska posebnost. Slovensko ozemlje je le skrajno zahodno nahajališče imena *Baba*: Rusi imajo svojo *Jago Babo* ali *Babo Jago*, Belorusi *Babo Jeho*, Poljaki *Jedzi Babo*, Slovaki *Ježi Babo* ali *Jendži Babo*.⁴

Iz navedenega bi sklepali, da je ime *Baba* za Sredozimko znano samo na slovanskem Vzhodu. Vendar ni tako. Prezrto je ostalo poročilo Heinricha von Wlislöckega⁵ o Sredozimki pri Madžarih. Imenujejo jo *Vasorrú Bába*, "Babo z železnim nosom". O njej je potem, tudi že pred časom (1927), pisal Sándor Solymossy⁶.

Pri roki bi bil sklep, da so Madžari *Babo* prevzeli od sosedov Slovanov. Novejše raziskave temu oporekajo.

Madžarski narodopisci raziskujejo v zadnjem času tudi sledove madžarske naselitve v Srednji Evropi. Tako so našli med drugim onkraj Urala, v porečju Oba, pri tamkajšnjih ugrijskih plemenih (*ugri ob*) tudi *Vasorrú Bába* kot idol z velikim železnim nosom. A tudi pri turških plemenih v Sibiriji (npr. pri Teleutih) nastopa *Rasorrú Bába* "starka z bakrenim nosom". Prav tako poznajo Sagaji *Babo* s svinčenimi očmi in bakrenim nosom, Sori starko z bakrenim nosom.⁷

Baba je znana tudi med Hrvati na Gradiščanskem. Leopold Schmidt je zapisal 1951⁸ v Donjem Loštrofu (Unter Loisdorf) ime *Lisababa* (Liza Baba), v Žamarju

² Jacob Grimm, *Deutsche Mythologie*, I. (Reprint 4. izdaje) Basel 1953, 226.

³ Peter Hicinger, N 16 (1836) 269 (zapis z Gorenjskega).

⁴ Od njih si je ime izposodil 1857 Davorin Terstenjak in ga vpletel v svoje znane verze: *Ježi babo zganjamo / Mladoletja prosimo*. Mistifikacija je zavedla Hanuša Machála, *Nákres slovanského hájslóví*. Praha 1891, 66 sl. Ježi baba je pri nas neznana.

⁵ Heinrich von Wlislöck, *Volksglaube und religiöser Brauch der Magyaren*. Münster 1893, 14 sl.

⁶ Sándor Solymossy, "A vasorrú bába" és mitikus rokonai. Ponatis v zborniku pod istim naslovom, Budapest 1991.

⁷ Gl. Magyar Néprajzi lexikon V, p. b. Vasorrú bába. Budapest 1982, 512. — Za podatke sem hvaležen ge. dr. Mariji Kiss iz Madžarske akademije znanosti (Néprajzi Kutató intézet), Budapest.

⁸ Leopold Schmidt, *Perchtengestalten im Burgenland*, v: *Burgenländische Heimatblätter* 13 (Eisenstadt 1951) 161.

(Reinersdorf) pa ime *Surababa* (Zura Baba). O le-tem sicer domnevam, da je nastalo pod vplivom madžarskega *Vasorrü Baba*. Hrvatje so se naselili na Gradiščanskem v prvi polovici 16. stoletja. Očitno so s seboj prinesli tudi vero v babo. Prvotni prilastek verjetno ni bil *Liza*, vsekakor pa je loštrofski primer doslej, žal, osamljen –, če ne upoštevam žamarskega, ki pa je mogel biti naknadno pomadžarjen. Vsekakor vsaj ta dva primera z Gradiščanskega lahko potrdita, da je bila v krajih, od koder so se Hrvatje v 16. stoletju izselili, *Baba* v 16. stoletju še znana in da so vero vanjo lahko vzeli s seboj v novo domovino. Danes med Hrvati ime *Baba* za Sredozimsko ni znano. Na vzhodnem robu hrvaškega ozemlja je ime *Babe*, kakršenkoli atribut je že imela, prekriilo ime *Lucije*, ki je tam v rabi še danes.⁹

Presenetljivi pa so podatki iz Osrednje Azije, ki jih je zbrala že v dvajsetih letih našega stoletja etnografska ekipa Ruske akademije znanosti pod vodstvom M. P. Andrejeva¹⁰, zlasti iz Tadžikistana.

Nam, žal, nedostopno azijsko gradivo je vsaj delno posređoval dr. Robert Bleichsteiner, dunajski etnolog, ki se je z njim seznanil med svojim bivanjem kot avstrijski vojni ujetnik po prvi svetovni vojni.¹¹

Spoznal je srednjeazijske, predvsem tadžikijske Sredozimke, katerih imena so spet pravo presenečenje. Tadžiki in sosednja Turku-plemena poznajo Sredozimko kot *mamo* (*Mama* ali *MoMo* kar Bleichsteiner prevaja kot "stara mama". Drugo ime je *Bibi*, ki pomeni ženo, gospo. Oboje je — da spet spomnim na ugotovitev Milene Piškur — reduplikacija nekkih zlogov iz otroškega govora, kar pomeni, da ima splošno veljavo ne glede na jezik, narod in kraj in da sodi v isto kategorijo kakor *ba* – baba (ma – mama, mo – momo, bi – bibi).

Nekaj primerov: Turki in Turkmeni poznajo Sredozimko pod imenom *Guldur Momo* "stara mati Grom", Turki še pod imenom *Mama-Kaldyras*, drugi pod imenom *Kur i momo* "slepa stara mati", *Bibi e šamba* "moja gospa Torka", *Bibi šor šamba* "gospa Sreda", *Bibi muskal gusad* "težave rešujoča Gospa", *Bibi panj šamba* "gospa Četrtek", v islamskem svetu tudi *Bibi Fatima*. Ob zgornjem teku Amu Darje je Sredozimka *Bibi Risinda* "gospa Predica", v Afganistanu *Bibi carcha* "Gospa s kolovratom". V nekaterih imenih brez težave razberemo Sredozimki posvečene dneve (torek, sreda, četrtek), pa tudi Sredozimko kot varuhinjo preje — same stvari, ki spominjajo na evropsko Sredozimko. To sicer sodi v posebno razpravo.

Zadošča nam ugotovitev, da je ženski demon z imenom iz otroškega govora (reduplicirani zlogi) znan ne le v Evropi, ampak tudi v širnem azijskem prostoru, da gre torej za *evrazijski* pojav. To veliko spoznanje je dal ta drobní prispevek o besedi baba v narodopisju!

⁹ Prim. Niko Kuret, Naše panonske "Licije", v: Razprave II/14, SAZU, Ljubljana 1991, 165-183.

¹⁰ S. Andreev, Po etnografii tadžikov. Nekotorija svedenija. Taškent 1925, 151-171. — Isti, Ukratkoi otčet po etnografičeskoj ekspedicii pod rukovodstvom M. S. Andreeva v Tadžikistan 1925 god., I. Taškent 1927 (= Izdanie obščestva izučenja Tadžikistana i soprodeljnih stran, naselenih irabcami). — Zahvaljujem se kolegici mag. Francki Benedikovi iz Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU za poizvedbe med njenim študijskim bivanjem v Moskvi.

¹¹ Robert Bleichsteiner, Perchtengestalten in Mittelasiien, v: Archiv für Völkerkunder 8 (Wien 1953) 59-73.

Zusammenfassung

Das Wort *baba* in der Volkskunde

Das Wort *baba* hat im Slowenischen vielfältigen Sinn. Eigentlich handelt es sich um die Reduplizierung einer Silbe aus der Kindersprache: *ba – baba, ma – mama* u. dgl. Es bedeutet zunächst "Großmutter", dann "altes Weib". Bekannt ist es allen slawischen Völkern. Heute wird es im Slowenischen pejorativ gebraucht "Weibsbild".

In der Volkskunde nimmt das Wort *baba* eine eigene Stellung ein, es ist der Name eines weiblichen Dämons des Mittwinters, der Mittwinterfrau: *Percht, Bercht*, slowenisch *Pebtra Baba*. Dieselbe ist zunächst den Kärntner Slowenen bekannt, tritt aber auch in Slowenien auf. Der zweiteilige slowenische Name geht auf den Einfluß der bajuwarischen Nachbarschaft zurück. Der deutsche Name lautete — so Jacob Grimm — im mhd. *perabta* "die Helle, Glänzende". Sie ist einst von der Form *Perchta* von den Slowenen (doch mit Metathese) übernommen worden: *Pebtra*, auch *Pehta, Pirta*. Diesem Namen wurde das Appellativum *Baba* beigefügt.

Man darf auch im Deutschen ein ursprüngliches Appellativum annehmen (s. *Frau Percht, Froberta = Frau Berta, la donna Berta*), welches jedoch aufgegeben wurde, indes *perabta – berchta* als ein adjektivisches Attribut aufzufassen wäre. In diesem Sinne ist auch im Slowenischen *Pebtra* als adjektivisches Attribut zum Appellativum hinzugekommen. Deshalb sollte *Baba* mit großem Anfangsbuchstaben geschrieben werden. Das allein gebliebene Attribut wird substantiviert: *Percht, Bercht – Pebtra, Pebtrna, Perta, Pirta*.

Das Wort *Baba* scheint jedoch bekannterweise auch anderwärts im Gebrauch zu sein. Die Russen kennen die *Jaga Baba* (auch *Baba jaga*), die Weißrussen die *Baba jeba*, die Polen die *Jedzi baba*, die Slowaken die *Ježi Baba*. Die Magyaren haben ihre *Vasorrú Bába* "die *Baba* mit der eisernen Nase". Neuere Forschungen haben bei den ugrischen Stämmen jenseits des Urals, im Flußgebiet des Ob, eine *Vasorrú Baba* als Idol "mit eiserner Nase" entdeckt, weiter noch bei den türkischen Völkerschaften in Sibirien, z.B. bei den Teleuten ein *Rasorru Baba* "die *Baba* mit der kupferen Nase", bei den Sagajen eine "Baba mit bleiernen Nase", bei den Soren wieder eine "Baba mit kupfernen Nase" (s. Anm. 7) gefunden.

Leopold Schmidt verdanken wir (S. Anm. 8) die Entdeckung einer *Lisababa* und einer *Surababa* bei den Kroaten im Burgenland. Letztere ist vermutlich auf den ungarischen Namen *Vasorrú Baba* zurückzuführen, indes *Lisa Baba* als mitgebrachtes kroatisches Erbe gewertet werden sollte.

Überraschend sind die Ergebnisse russischer Expeditionen unter M. S. Andreev in den zwanziger Jahren unseres Jahrhunderts nach Mittelasien (s. Anm. 10). Sie wurden uns 1953 durch Robert Bleichsteiner (s. Anm. 11) übermittelt. Man hat im Tadschikistan Mittwinterfrauen angetroffen, deren Namen mit dem Appellativum *Mama, Momo, Bibi* zusammengesetzt sind. Sie sind als auch aus dem Kindermund stammende verdoppelte Silben (*ma, mo, bi*) dem europäischen Appellativum *Baba* gleichzusetzen.

Verf. zieht den Schluß, daß die Mittwinterfrau auf Grund ihrer Namensgebung als eurasische Mythengestalt aufzufassen sei.